

Mezey László:
DEÁKSÁG ÉS EURÓPA.
IRODALMI MŰVELTSÉGÜNK ALAPVETÉSÉNEK VÁZLATA

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.*

Mind a szerző neve, aki a magyarországi középkori egyház, liturgia, írás és irodalom történetének elismert kutatója, mind az új mű tudományos apparátusa (a felhasznált irodalom jegyzéke huszonhárom sűrűn szedett oldal!) azt ígéri, hogy jelentős új tudományos művel gazdagodik medievisztikánk.

A szerző céljáról az Előszó tájékoztat. Az a folyamat érdekli, amely *deákjainkat az első leírt betűtől az irodalmi alkotó munkához, vagy legalább annak mesterségbeli kezdeteihez, az iskolás utánzáshoz elvezették*. Így kíván a középkori irodalmunkat *lehetővé tevő művelődési struktúra első rétegéhez* eljutni. Nem csekély nehézséggel járt – olvassuk az Előszóban – a feldolgozás gyakorlati metodikájának kialakítása, elsősorban az emlékek és adatok időbeli kontinuitás nélküli, magányos felbukkanása miatt. Eljárását a régészéhez hasonlítja, akinek egy meglelt épületelemből a hajdanvolt egészet kell rekonstruálnia.

Középkori művelődésünk – mint Mezey László joggal hangsúlyozza – az egyetemes latin-európai literatúra része volt. A klerikus jelző nem elsősorban tartalmára utal, hanem arra, hogy hordozója *clericus-literatus*, később deák néven nevezett réteg volt. Mi jutott el a középkori literatúrából Magyarországra, hogyan terjedt el és élt tovább itt a deákok iskoláztatása és működése révén: ennek nyomait és emlékeit kutatja Mezey László új könyve.

* Irodalomtörténeti Közlemények 84 (1980) 529–536.

A középkori literatura – antik örökség; ennek sorsát és az ezt megelőző művelődési központokat vizsgálják az első fejezetek, közelebbről azt a három központot, ahonnan eljuthatott hozzánk: a bizánci, az itáliai és a Karoling művelődést.

Ez a rész – a teljes szöveg harmada – terjedelmét és mondanivalóját tekintve is túlméretezett. Szükség van-e a hazai középkor jobb megértéséhez arra, hogy a *techné* fogalmát Hippiasztól (Kr. e. V. század!) tárgyaljuk? Szükséges-e Itália népvándorlás kori politikai történetének ismertetése? Milyen célt szolgál a Kelet-Római Birodalom IV-VI. századi egyetemeinek bemutatása, mikor ezeket az intézményeket a következő két évszázad viharai nyom nélkül elsöpörték? Véleményem szerint elegendő lett volna azt bemutatni, ami a magyarországi fejlődésre valóban hatott vagy hathatott, vagyis a kortárs, X-XI. századi Európa művelődését. És ebben a körképben feltétlenül helyet kellett volna adni azoknak a népeknek, amelyek röviddel megelőzve bennünket vagy velünk egy időben vették át a kereszténységet és az írásbeliséget. Gondolok itt a morvákra, bolgárookra, csehekre, horvátokra, oroszokra. E vonatkozások figyelmen kívül hagyása itt és a könyv többi részében is hiányérzetet kelt: a fejlődés párhuzamossága vagy éppen eltérései mutathatják meg a hazai fejlődés sajátosságait, helyzetét Európában; másfelől, a nagy kulturális központok hatása talán nemcsak közvetlen volt, hanem – legalábbis részben – éppen e népek által közvetített.

Az első négy fejezetet, de kiváltképp az első hármat, tekinthetnénk hasznos és érdekes, bár az adott munkában több részletében nem idevaló ismeretterjesztésnek. Ezt a jellegét az is alátámasztja, hogy itt a szerző nem saját kutatásaira, hanem más, elsősorban külföldi kutatók eredményeire támaszkodik. Ez a megállapítás – tekintettel az átfogott nagy időre és területre – természetesen nem bírálát; ellenkezőleg, a szerző széleskörű szakirodalmi tájékozottsága elismerést érdemel. Ám jó szívvel még ismeretterjesz-

tésként sem lehet ajánlani, mert a megbízhatóság és pontosság abban sem mellőzhető.

Ahhoz a gondolathoz kapcsolódva, hogy a literatúra hordozói a római utakon jutottak el hozzánk, a szerző részletesen ismerteti Pannonia egész úthálózatát. Ez a tudós precizitás elkápráztatná az olvasót, ha nem lenne egyetlen oldalon (11) hat helynév helyesírása rossz, s nem zárulna ezzel a meglepő állítással: a Duna mentén dél felé vezető út *Singidunumnál (Belgrád) átlépett a Dunán* – tudniillik sem itt, sem másutt nem kelt át a bal partra. Az út további menetének ismertetése sem jó: a Belgrádból Konstantinápolyba vezető fő útvonal nem érintette Skopjét, hanem Nisen, Szófián és Drinápolyon át jutott el céljához. Ezek az utak, úgy látszik, annyira fontosak, hogy még egy térképvázlat is szemlélteti őket (252). Ezen helyes az út ábrázolása egészen Belgrádig, azt is helyesen mutatja, hogy itt a Száván kelt át az út, s nem a Dunán. Belgrád után azonban az ábrán déli irányban halad tovább, ami tévedés, mert a valóságban keletnek fordult, s tovább is a Duna mentén (persze a jobb oldalon) haladt egészen a Morava völgyéig, s csak itt fordult délnek.

Iustinianus ... Szicíliát és az Itáliai-félsziget jelentős területét a longobárd és keleti gót hódítókkal szemben sikeresen megtartja – olvassuk a 29. oldalon: kilenc oldallal tovább pedig, az Itáliára törő barbárokról szólva: *a vandálok voltak közülük az elsők, ezek csakhamar Észak-Afrikába távoztak. Utánuk a keleti gótok jöttek, akik megalapították Itáliában az első barbár királyságot. Őket a VI. század végére részben legyőzték, részben kiűzték az utolsó germán hullám törzsei, a longobárdok. A két mondatot egymással is nehéz összhangba hozni, de még nehezebb a történelmi valósággal. Az első barbár nép, amely végigvonult Itálián, a nyugati gótok voltak, s nem a vandálok. A vandálok nem Itáliából távoztak Észak-Afrikába, hanem Észak-Afrikából támadták és fosztogatták Itália partvidékét, de csak a nyugati gótok elvonulása után. Az V. század végén jöttek*

a keleti gótok. Valóban ők alapították Itália területén az első barbár királyságot – csakhogy évtizedekkel Iustinianos trónra lépte előtt. Így ő nem tudta velük szemben Szicília és az Itáliai-félsziget jelentős területét sikeresen megtartani, ugyanis trónra léptekor az egész a keleti gótok kezén volt. Ő tehát nem megtartotta velük szemben, hanem visszafoglalta tőlük Szicíliát is, meg az egész félszigetet is. Ennek következtében a longobardoknak nem a keleti gótokkal, hanem a bizánciakkal kellett megküzdeniük a VI. század második felében Észak-Itália birtoklásáért.

A bizánci oktatás történetét H. Fuchs és L. Bréhier munkái nyomán ismerteti a szerző. Ez a kép P. Lemerle, H.-G. Beck és P. Speck eredményei nyomán ma már kisebb-nagyobb korrekciókra szorul. Ennél nagyobb baj azonban, hogy még a forrásul használt munka helyes megállapítását sem adja mindig korrektül vissza. Négy évvel azután, hogy Justinianus az athéni pogány-hellén főiskolát bezáratta, a császári városban, Rómában és Berithóban (Beirut) jogi főiskolát nyitott – olvassuk a 32. oldalon, s az idetartozó lábjegyzet arról tájékoztat, hogy ez az adat Bréhier munkájának harmadik kötetében, az 533. oldalon található. A megadott oldalon egészen másról van szó; tovább keresve a 459. oldalon olvashatjuk Bréhiernél, hogy Iustinianos 533-ban (tehát innen a rossz oldalszám!) kibocsájtott *Omnem* kezdetű *constitutiójával* mindeütt betiltotta a jogi oktatást, három város kivételével. Itt szerepel a három város neve is, csak annyi eltéréssel, hogy Bejrút ókori görög nevét Mezey Lászlótól eltérően helyesen írja le. Tehát a rendeletben szó sincs új főiskolák alapításáról, annál is kevésbé, mert Konstantinápolyban legalább 425 óta folyt jogi felsőoktatás (ezt az előző oldalon Mezey László is tudja), s a bejrúti főiskola is már több évszázados múltra tekinthetett vissza. Maradna Róma, ez azonban azért nem kerülhet szóba, mert 533-ban még a keleti gótok uralma alá tartozott. Említése a császári rendeletben csupán elvi jelentőségű: a birodalom régi fővárosára formált jog-

igényt kívánja hangsúlyozni. Nem is került sor főiskola alapítására Rómában akkor sem, amikor Iustinianos a várost a keleti gótoktól visszahódította.

A szerző – ismét csak nem egészen átlátható okból – fontosnak tartja, hogy a bizánci egyházi, közigazgatási és irodalmi terminológiát görögül is közölje. Igaz, latin betűs írásban. Az átbetűzés azonban nem sikerül, még az átírás elveit sem lehet megállapítani. Ezért csak olyan példát idézek, amelyik egyetlen átírási rendszerben sem lehetséges: *anagynoskein* (y nem lehet), *tipoi* (az első magánhangzó i nem lehet), *éthopoeiai* (az e nem lehetséges, csak a nálunk nem használt francia átírásban), *hiereyei* (rekonstruálhatatlan), *kathalogos* (a h lehetetlen), *diocesis* (lehetséges átírásai: *dioikésis*, *dioikészisz*, esetleg a latinos *diocesis*) – e példák a 32–37. oldalról származnak. De ha bármilyen átírási rendszert elfogadunk, sokkal hosszabb listát lehet összeállítani.

Készséggel elismerem, hogy a könyv tulajdonképpeni tárgyát illetően az itt felsorolt hibák másodrendűek. Sajnálatraméltó azonban, hogy a szerző nem tekintett el ezeknek a – témája szempontjából mellőzhető – kérdéseknek a tárgyalásától, mert az ilyen és hasonló felületességek megrendíthetik az olvasó bizalmát.

Az ötödik fejezettel kezdődik a magyarországi vonatkozású rész (88–219). A fejezetek kronológiai rendben haladnak: az ötödik az egyházalapítást tárgyalja, a XI. századi alapvetés nyomait a hatodik fejezet veszi számba, a következő a XII. századnak van szentelve. Újból Európára tekintünk ki a nyolcadikban, amely az egyetemi mozgalommal és az új szerzetesrendek megjelenésével és ennek művelődéstörténeti jelentőségével foglalkozik. Hogyan hatottak e mozgalmak Magyarországra a XIII. században: ezt a kilencedik fejezet méri fel. A *scholarisok* hazai iskoláztatása a következő fejezet tárgya, s végül az utolsó a magyarországi latin nyelvű költészetet vizsgálja, kitekintéssel az irodalom anyanyelvűvé válására.

E rövid tartalmi áttekintés a munka lényeges részének csupán a vázát reprodukálja; az ebben a részben felsorakoztatott adatok, utalások, megfigyelések sokféleségét és gazdagságát nem érzékelteheti.

E rész zömében Mezey László saját új kutatásainak eredményét tartalmazza, s véleményem szerint két tekintetben is jelentősen meghalad minden eddigi hasonló tárgyú feldolgozást. Az egyik az, hogy sokkal szélesebben és részletesebben veszi figyelembe középkori írásos művelődésünk európai hátterét. A munka vitathatatlan érdeme, hogy horizontja sohasem szűkül be Magyarországra, igyekszik minden szálat számon tartani, ami hazánkat és a középkori kultúra élenjáró területeit összekötötte. Különösen sok és fontos mondanivalója van az egyes szerzetesrendek sajátos szerepével és az általuk közvetített hatásokkal kapcsolatban. Fenti kifogásom azonban a szomszédos és párhuzamos fejlődést mutató népek figyelmen kívül hagyásáról a könyvnek erre a részére is érvényes.

A másik jelentős újítás egy eddig ismeretlen forráscsoport bevonása a feldolgozásba. Ennek már feltárása is Mezey László érdeme: az ő kezdeményezésére és irányítása alatt néhány hazai könyvtárunk régi könyveinek kötetábláiból több száz középkori kódextöredéket bontottak ki. E nagy munka eddigi eredményeinek fölhasználására és beépítésére a magyar művelődéstörténetbe itt történik az első kísérlet.

Mennyiben módosítja mindez *művelődési struktúránk első rétege*re vonatkozó ismereteinket? A szerző nem könnyíti meg erre a kérdésre a választ. Tárgyalásmódja analitikus jellegű: egyes adatok, részletkérdések elemzései követik egymást. Ez tipográfiailag is kifejeződik abban, hogy minden fejezet rövid, egymástól csillaggal elválasztott szakaszokra oszlik. Olykor nem egészen világos az olvasó számára, miért fontos egy-egy részlet, mit kíván vele bizonyítani a szerző. A szintézist csak részben pótolja az epigrammatikus rövidségű Befejezés.

Mégis, azt hiszem, a szerzőnek van határozott elképzelése középkori írásos művelődésünkről. E koncepció néhány sarkalatosnak érzett pontját érdemes közelebbről is megvizsgálni.

Literátusaink literatúrája ... bizánci, itáliai és frank-karoling írástudók által elhozott antik örökség részeiből sarjadt ki, nemkülönben, mint a latin Európa egész középkori civilizációja – az idézet a Befejezés első mondatából van (218). A mögötte meghúzódo szemlélet történelmietlen és a hazai viszonyokat irreálisan túlbecsüli. Szerinte ugyanis nálunk még egyszer lezajlott az a folyamat, amely a IV–VIII. században a felbomlóban levő, illetve már felbomlott Római Birodalom egyes területein az antik kulturális örökségből megteremtette a középkor gondolkodását, ideológiáját, irodalmát. A mondat – ha komolyan vesszük – nem ismeri el, hogy a magyar fejlődés másodlagos: mi csak átvettük az évszázadokkal korábban (és más területen) kialakult szintézist (és persze azt sem egyszerre, hanem fokozatosan, úgy és annyit, amennyinek a befogadására megvoltak a feltételek). Persze a középkori kultúra tartalmazott antik elemeket – a kereszténységnek és a kialakuló feudalizmusnak megfelelő válogatásban és adaptációban. De a válogatás és adaptálás nem itt és nem ekkor történt; a magyar középkornak közvetlen kapcsolata az antik örökséggel nem volt, nem is lehetett.

A hazai fejlődés önállóságát mutatná, ha irodalmunkban különböző területekről érkező hatások összegződését lehetne kimutatni. A fentebb idézett mondat ezt is sugallja. A döntő a bizánci hatás kérdése. A szerzőnek nyilván igaza van, amikor elvileg is leszögezi: *a bizánci görögség Európának többet jelentett annál, mint amit a keresztény-germán kultúrkör sémájába kényszerített régebbi magyar kultúrhistoriai szemlélet sokáig megengedett* (30); más kérdés azonban, hogy a közvetlen bizánci hatás középkori kultúránk melyik területén mutatható ki, s Mezey László könyve szempontjából elsőrendű fontosságú az a kérdés, hogy az irodalomban kimutat-

ható-e. Nos, bizánci vonatkozásokat a szerző lelkiismeretesen regisztrál; ezek között irodalmi, illetve az írásbeliséggel összefüggő mindösszesen kettő van. Az egyik: a XII. század közepén Pásztón két görög teológiai traktátust latinra fordítottak. Sajnos azt nem tudjuk, hogy honnan kerültek oda a görög kéziratok, s a fordító Cerbanus *provenientiája* is ismeretlen, többek szerint nem magyarországi eredetű személy. Ennél nagyobb súlya lenne a másinak: Mezey László III. Béla bizánci neveltetésével, tehát bizánci hatással hozza kapcsolatba a királynak azt az intézkedését, *amelyikkel ... a magánjogi írásbeliséget országában kötelezővé tette*, mégpedig, mint erre rámutat, évtizedekkel a hasonló franciaországi fejlődés előtt. Csakhogy III. Bélának ilyen intézkedéséről nem tudunk. Mezey László két királyi oklevélre hivatkozik. Ezek *arengájában* arról van szó, hogy a király előtt eldöntött ügyeket, illetve a király jóváhagyásával az egyháznak tett adományozásokat írásba kell foglalni. Ez bizony jóval kevesebb, mint a magánjogi írásbeliség országosan kötelezővé tétele; ennek magyarázatához nem kell Bizáncre hivatkozni. Éppen a Mezey László által összeállított anyag az, amely egy érdekes és fontos kérdésre figyelmeztet: ha a politikai történetben a IX-XII. századig nagy hangsúllyal, a képzőművészet terén meglehetősen bizonyossággal, egyes nyomok szerint a liturgiában, s talán az egyházszervezés terén is kimutathatók bizánci kapcsolatok és hatások, akkor az írásos kultúra terén miért nem találunk ilyeneket. Ezért érzem hamisnak a hetedik fejezet címét: *Kelet és Nyugat között (Bizánc és Párizs)* – a XII. században (erről szól a fejezet) Bizánc politikai tényező volt számunkra – kulturális tényező nem volt. Mezey László tényeket frázisokkal pótol: két antifónát említ, melyek *dictamenjén mintha valami érződne a bizánci tropariumok ízeiből* (116); másutt *a nyugati alapszövegeten mindig átcsillanó bizánci motívumot* említi (124). Mintha saját rétorikája akadályozná abban, hogy a valóságos viszonyokat és az ebből adódó lényeges kérdéseket meglássa.

A magyarországi fejlődés ütemét tekintve Mezey László elképzelését így rekonstruálhatjuk: az államalapítással szinte egy időben, már a XI. században európai szintű művelődés honosodik meg Magyarországon; fontos irodalmi alkotások nem sokkal keletkezésük után itt is ismertek; olykor még meg is előzzük a kortársakat. Fordulót a XIII. század jelent: *amikor azonban Európa iskolázása a studium és universitas jegyébe lép át, a magyar fejlődés – nem kedvezően – sajátossá alakul* (218).

Azt hiszem, ennek a koncepciónak a kialakításában nagy szerepe volt a kódextöredékek tanulmányozásának. Az egyik töredék alapján Mezey László bizonyítottan látja, hogy már a XI. században egy magyarországi iskolában a nagy görög misztikus és teológus, Pseudo-Dionysios Areopagitis egy művének latin fordítását oktatták, sőt talán a görög eredetit is forgatták. Ehhez az adathoz szinte kínálkozik kapcsolatként a görög egyházatyja ismeretének másik hazai nyoma Gellért püspök *Deliberatiójában*, sőt továbbmenve idekapcsolható Gellértnek a nagyobb legendában leírt iskolaalapítása, s az a feltételezés, hogy Gellért (művéből ismert) kissé különös, de mindenképpen átlagon felüli műveltségét tovább is adta Magyarországon. Úgy tűnik, a néhány tenyérnyi pergamendarab új perspektívát nyit korai művelődésünk rekonstrukciójában.

A töredékek ilyen felhasználása fölvet néhány alapvető kérdést. Lássuk ezeket a fenti példa kapcsán. A *Pseudo-Areopagita Nyugaton a XII. században lesz igazán népszerű. (...) A XI. századi Pannóniában viszont, ahogyan a Gellért által idézett atyák is sorjában, ismertté vált maga a Pseudo-Areopagita is, éspedig a Deliberatióban használt De coelesti hierarchia révén. Egy – a jelek szerint – Esztergomban iskolai célra használt, a XI. század közepére tehető kódex egy lapja került elő magiszteri glosszákkal, előadói magyarázatokkal* – olvassuk a 120–121. oldalon. Ezen túl megtudjuk még a töredék könyvtári jelzetét, hogy írása XI. századi olaszos *minuscula*, majd méltatja a töredéken találha-

tó glosszákat. Az olvasó szívesen elhinné ezt (nem kis dolog egy évszázaddal megelőzni a Nyugatot!), de hitét szeretné észérvekre alapozni. A következő kérdések tódulnak fel benne: Mi volt az az ősnymtatvány, amelynek borítótáblájából a töredéket kibontották? Ha a könyv nem magyarországi nyomda terméke, mi bizonyítja, hogy Magyarországon kötötték? Ha itt kötötték, mi bizonyítja, hogy a könyvkötő magyarországi kódexet használt fel? A kérdés nem olyan ostoba, mint első pillantásra tűnhet. A XVII. században a hazai könyvkultúra nagyrészt az ország nyugati határára szorult. A könyvkötő számára a pergamen nyersanyag volt, amelyet vásárolt. Mi zárja ki, hogy például egy pozsonyi könyvkötő nem vásárolhatott mondjuk Bécsben makulatúraként pergamenlapokat? Ha mégis bizonyítható, hogy a kódex egy középkori magyar könyvtár állományába tartozott, ez már jelentős eredmény lehet, de ahhoz, hogy a Mezey László által levont következtetéseket elfogadjuk, még ez sem elég. Az írásból ugyanis megállapítható, hogy nagyjából mikor készült, de az már nem bizonyítható, hogy Magyarországon másolták. Nem mintha nem lenne jelentősége annak, hogy egy külföldön másolt kódex hazánkba került, de ebben az esetben tovább vizsgálandó az a kérdés, hogy mikor került ide. E kérdésekre a könyvben hiába keresünk a választ akár a Pseudo-Dionysios *fragmentum*, akár a többi tárgyalt kódextöredék kapcsán.

Abban a reményben, hogy e kérdésekre választ kaphat, a recensens nem volt rest, és kikereste a szerzőnek a könyvben pontatlan adatokkal idézett folyóiratcikkét a *fragmentum*okról (lelőhely: MTA I. OK 30 [1978] 65–90). Mivel ez általános ismertetés a *fragmentum*-kutatásról, a könyvnél bővebb adatokat (ha jól látom) egyetlen töredékről közöl, ez azonban éppen a Pseudo-Dionysios *fragmentum*. Megtudjuk, hogy egy 1497-ben Nürnbergben nyomtatott könyv kötéstáblájából bontották ki. A könyvet magát Kecskés János (nyilván a XVII. században) a pozsonyi je-

zsuitáknak ajándékozta, majd a nagyszombati jezsuita kollégium birtokába került. A *töredék Nagyszombatban került mint könyvkötés felhasználásra* – olvassuk ezután, ilyen egyszerűen, minden könyvtörfalazás nélkül a nyilván mindenki számára magától értetődő igazságot. Elnézést az iróniáért; lehetséges, hogy a nagyszombati könyvkötők úgy dolgoztak, hogy munkájukat első pillantásra meg lehet különböztetni, mondjuk a pozsonyi vagy nürnbergi mesterekétől; lehetséges, hogy ránk maradt a nagyszombati könyvkötő számlája – de miért nem tudhatjuk meg mindezt? Fenti kérdésre tehát a cikkben sem találtam meg a választ.

De tegyük fel, hogy a nürnbergi ősnymtatványt valóban Nagyszombatban kötötték be, s hogy a könyvkötő valóban egy magyarországi kódexből kitépett lapba kötötte. Ebből egyértelműen csak annyi következik, hogy volt a középkorban egy Pseudo-Dionysios kódexünk. De milyen bizonyíték van rá, hogy már a XI. században itt volt? A könyv közli két 800 körül másolt kódextöredék képét (8. és 14. ábra; az utóbbi fordítva). Ezeknél magától értetődő, hogy keletkezésük után legkorábban kétszáz évvel kerülhettek Magyarországra – vagy bármikor később (ha elfogadjuk azt a még bizonyítandó állítást, hogy magyarországi kódexből származnak).

De a szerző még azzal sem elégszik meg, hogy a XI. században volt egy Pseudo-Dionysios fordítást tartalmazó kódexünk. Még azt is tudni véli, hogy ez a kódex iskolai használatban volt, ugyanis glosszákat tartalmaz. Szerinte ugyanis a marginális glossza szükségképpen az előadó mester kezétől kell származzék, az interlineáris pedig a tanulóétól. Ezt a „szabályt” nem fogalmazza meg ugyan sehol, de következetesen alkalmazza (például a 154. oldalon), s ha bárhol glosszát talál, iskolai használatra következtet. Attól tartok, kissé túlzott leegyszerűsítése ez a dolgoknak: glosszák nagyon sok más okból is kerülhettek egy kéziratba, s hogy ki miért írta be őket, csak tartalmi elemzéssel dönthető el. Ehhez

pedig gyakran nem is elég az a mennyiség, amennyi egy-egy töredéken található. Ami mármost a mi töredékünk glosszáit illeti: a G és H glossza szövegénél a magam részéről egy klerikusra gyanakodnék, akinek megtetszett a szövegnek a szeráfok szárnyának jelentéséről adott fejtegetése, s a margón megjelölte magának, hogy alkalomadtán prédikálásnál fölhasználhassa. Az I glossza egészen más természetű: eltérésre figyelmeztet a fordítás és valamilyen *scholion* között, s közben a görög szövegre is hivatkozik. Ennek kapcsán Mezey László lehetségesnek tartja, hogy a glossza írója – szerinte a székesegyházi tanítómester – a görög szöveg közvetlen ismerete alapján írta le a glosszát. Ezt azonban bízvást kizárhatjuk: a latin betűs átírásban idézett két görög szó közül az egyik – *apitopyn* – nyilván másolási hiba, vagyis a görög szövegre való hivatkozást a két átírt görög szóval együtt a glosszában említett *scholion* tartalmazta, s a glossza írója – éppen mert nem tudott görögül – az egyik szót hibásan másolta. De ha megnézzük a könyv 17. képét, amely a töredék egy részét és az I glosszát ábrázolja, még tovább is mehetünk. Megállapítható ugyanis, hogy a glosszát ugyanaz a kéz írta, ugyanolyan gondos kalligráfiával, mint a főszöveget. Tehát minden valószínűség szerint a főszöveggel egyszerre írták le, egyszerűen azért, mert a *scriptor* így találta már a kéziratban, amiről másolt. A képen még két további glossza látható, más-más kéztől. Melyik volt hát az előző mesteré? Attól tartok, egyik sem. A székesegyházi iskolában sokkal földönjáróbb ismereteket oktattak, mint a görög misztikus fölöttébb ezoterikus tanításait. Pseudo-Dionysios nem volt iskolai szerző, még Bizáncban sem, Nyugaton sem, nálunk sem.

A forrásoknak és a szakirodalomnak önkényes használatán alapul a szerző többi állítása is, amellyel a XI. századi irodalmi műveltségünk és iskolázásunk színvonalát jellemzi.

Az imént tárgyalt töredékkel kapcsolatban fölmerült Gellért neve, aki Mezey László szerint a *Deliberatióban* bőven használja

Pseudo-Dionysiosznak a Mennyei hierarchiáról írt munkáját (120), akire esetleg az itáliai görög szerzetesség is hatott (100 és 119). Gellért e munkájával legutóbb G. Silagi foglalkozott. Példás alaposítással írt tanulmányában a korábbi kutatók eltérő nézeteivel vitázva arra a következtetésre jutott, hogy Gellért nem tudott görögül, a *Deliberatió*ban nem használta föl a görög misztikus művét, sem eredetiben, sem latin fordításban. Csupán annyi állapítható meg, hogy a latin fordítás nyelve hatott Gellért stílusára, főképp szókincsére. Mezey László ismeri Silagi munkáját, még idézi is álláspontját, de mivel nem felel meg koncepciójának, eredményeit egyszerűen nem veszi figyelembe. Persze Silagi tévedhetett, túlozhatott – de erre bizonyítékokat kellene felhozni.

Azt hiszem azonban, ismét mellékvágányon vagyunk. Gellért műveltségének a vizsgálata ugyanis alig-alig tartozik a könyv tárgyhöz. Nem itt szerezte, s (szemben Mezey László állításával a 119. oldalon) nem is tudta itt továbbadni. Gellért mint térítő, mint püspök, ha úgy tetszik, mint politikus része történelmünknek; mint literátus, mint író: nem. Itt írta ugyan a *Deliberatiót* – műve azonban semmi nyomot nem hagyott irodalmunkban. Még legendáinak íróihoz sem jutott el.

Önkényes a nagyobb *Gellért-legenda* felhasználása a XI. századi iskolázás rekonstruálásához. Bár a szerző megemlíti, hogy a legenda forrásértéke vitatott (*nota bene*, nem Horváth János tette azzá, ő éppen védelmezte), mégis optimistán kijelenti: *Feltételezhetjük, hogy az egymást követő interpolátorok nem elsősorban az eredeti szöveg iskolatörténeti adatainak megváltoztatásával igyekeztek céljukat elérni* (109). Hogy volt-e valami céljuk a feltételezett interpolátoroknak vagy sem, nem tudom, de a legendának ebben a részében több korszerűtlen mozzanat van. Ezeket maga Mezey László is megemlíti; hozzátehetjük még a *nobiles et magnates* kifejezést, amely ugyanebben a részben található. Iskolatörténeti anakronizmus (bár nem a csanádi iskolával kapcsolatos), hogy a legen-

da megteszi Gellértet a bolognai stúdium diákjának. Ennyi korszerűtlen mozzanat mellett szükséges lenne legalább egy olyan adatnak a kimutatása, amely csak a XI. században keletkezhetett, hogy elhihessük, hogy az *eredeti szövegben* (ha volt ilyen) egyáltalán szó volt a csanádi iskoláról. Annál is inkább, mert a kisebb legendából hiányzik minden ilyen vonatkozás.

A forrásszövegek önkényes használatára további példa laoni Anzelm epitáfiumának értelmezése. Az eddigi kutatás a XII. század közepéről ismerte az első adatot arra vonatkozóan, hogy magyarországi személy külföldi iskolát látogat (Lukács, a későbbi esztergomi érsek Párizsban). Anzelm epitáfiuma alapján Mezey László arra a következtet, hogy a *XII. század elején Könyves Kálmán országából skolások jártak Laonban* (136, lásd még 139). A sírvers számunkra fontos része így szól:

*Lex, evangelium, psalmus seu nube voluta
Anselmo mediante Deus dedit esse soluta.
Anglia, Francorum regnum, Pannonia tota,
Gens Liguris, plebs Apuliae, Judea remota,
Pluribus errorum tenebris prius illaqueata,
Senserunt documenta viri, documenta beata.*

Az első két idézett sor – sírversben megbocsájtható túlzással – azt állítja, hogy Anzelm közvetítésével Isten maga adott magyarázatot a Szentírás homályos helyeire. A vers az elhunytnak a Biblia egyes könyveihez írott kommentárjaira céloz. Fölmerül már a gyanú, hogy az epitáfium szerzője Anzelmet nem mint a laoni iskola tanárát, hanem mint a tudós Biblia-kommentár szerzőjét méltatja. A további sorokból – ha prekoncepció nélkül olvasuk – legföljebb az derül ki, hogy egész Pannonia tudomást szerzett Anzelm tanításáról. A felsorolt hat ország-, illetve népnévvel kissé jobban szemügyre véve még tovább is mehetünk. A harma-

dik idézett sor nyugatról kelet felé haladva sorol fel három országot, mégpedig úgy, hogy a latin kereszténység legnyugatibb és legkeletibb országa (Anglia és Pannonia) áll a sor élén, illetve végén. A következő sor elrendezése ugyanez, egy déli, mediterrán sorozatban. Itt különösen feltűnő a protokolláris pontosság: Hispania nem szerepel, mert még arab uralom alatt áll, *Iudea remota* pedig a Mediterraneum legkeletibb fekvésű, latin kereszténységhez tartozó állama, a nemrég létesült Jeruzsálemi Királyság. Vagyis Pannonia említése a sírversben nem azt akarja mondani, hogy éppen innen mentek tanulók Laonba, de még csak azt sem, hogy Pannoniában különösképp érdeklődtek Anzelm munkássága iránt. A sírvers költője e sorokkal azt fejezi ki, hogy az egész latin kereszténység tudomást szerzett Anzelm bibliamagyarázatáról.

Nem rokonszenves bírálói magatartás ugyan olyasmiről beszélni, ami a bírált munkában nincs, mégis szóvá kell tennem itt egy feltűnő hiányt, mert ez véleményem szerint összefügg azzal, hogy Mezey László túlértékeli korai középkorunk írásos műveltségét. Könyvében két jelentésben használja a literatúra szót: a közismert *irodalom* jelentésen kívül sokszor – a középkori szóhasználatnak megfelelően – írni és olvasni tudás, illetve *alapvető ismeretek birtoklása* jelentésben is. E kettő közül elsősorban az utóbbit vizsgálja. Középkori irodalmunk alkotásaival viszont – mint irodalmi alkotásokkal – nem foglalkozik (kivételt csak a költészettel tesz az utolsó fejezetben). Viszonylag gazdag latin nyelvű prózairodalmunk: krónikák, gesták, legendák, prédikációk; azután egyéb, fél-irodalmi művek, mint törvényszövegek, oklevél-*arengák* – ezek a művek legfőljebb mint művelődéstörténeti adatforrások bukkannak föl a könyvben. Pedig jó lett volna a literatúra mindkét oldalát látni: azt is, hogy az első írástudók mire használták fel ismereteiket, milyen alkotásokká formálódott az a művelődési anyag, amelynek eredetét és Magyarországra ju-

tását a könyv nyomozza. Erre azért is szükség lett volna, mert ez lehet az egyetlen megbízható próbaköve sok hipotézisnek. Például: ha már az államalapítás nemzedékének székesegyházi iskoláiban Priscianus *Grammaticáján* csiszolgatták a tanulók nyelvi tudását (mert Donatus már nem volt elég az igényeik kielégítésére, 106), ha Esztergomban az iskolába Pseudo-Dionysioszt tanulmányozták, akkor joggal keressük ezeknek az auktoroknak nyomát középkori irodalmunk ránk maradt alkotásaiban. De mit találunk? Ami valóban hatott és megfogható (jószerével még a XIII. században is!), az a Biblia latinja, meg a liturgia nyelve. Priscianust említi ugyan Hartvik, ő azonban nem Magyarországon szerezte műveltségét.

A fentiekben azt akartam néhány példán bemutatni, hogy a XI. és XII. század hazai iskolázásáról és műveltségéről sajnos sokkal kevesebb biztos adatunk van, mint azt Mezey László gondolja, s a valóság is – véleményem szerint – sokkal kevésbé volt fényes. De nem tűnik meggyőzőnek a szerző koncepciójának másik fele sem, miszerint a XIII. században kedvezőtlen fordulat következett be a hazai fejlődésben, s ekkor kezdődik *az egyetem nélküli ország* (193) lemaradása, s így az Anjouk korára *a magyar klérus literatúrájának aranyfedezete, az egyetemi stúdium – a szerencsés jogász főpapoktól eltekintve – ekkorra már igen vékony lett* (214). Nem ezt sugallják Veress Endrének az olaszországi egyetemekről nagy szorgalommal összegyűjtött adatai, de az a tény sem, hogy amikor az egyetemi mozgalom a XIV. század második felében Közép-Európára is áttérjed, a prágai, bécsi, krakkói alapítással szinte egy időben kerül sor a pécsi egyetem felállítására.

Nem tartozik ugyan a munka fő mondanivalójához, de nem hallgathatom el, hogy visszatetsző az állandó – főképp jegyzetekben folytatott – háború Mályusz Elemér ellen. Mezey László kritikájának fő célpontja Mályusz 1971-es könyve. Ennek előszavában Mályusz elmondja, hogy több évtizeddel korábbi munkáját teszi közzé, anélkül, hogy az újabb szakirodalom áttanulmányozására

alkalma lett volna. Mezey László mégis újra és újra éppen ezt kéri rajta számon. A 113. oldal 57. jegyzetében Mezey László mintha saját prioritását védelmezné Mályusszal szemben, mármint hogy ő figyelmeztetett először Fulco *hospes* pályájának tanulságaira. A bizonygatás fölösleges: ahol Mályusz Fulcóról beszél, hivatkozik Mezey László tanulmányára (könyve 42. oldalán a 25. jegyzetben).

Mielőtt befejezem, még egy szóvátennivalóm van: a filológiai pontatlanság. Külön-külön talán apróságok, de elég sok van belőlük. Néhány példa: a Boethius-kiadó Friedlein nevét következetesen (16, 227, 264) Fiedleinnek írja. Két egymás után következő lábjegyzetben ugyanazt a munkát más-más címen idézi, mintha két különböző könyvről lenne szó (36. oldal 65. és 66. lábjegyzet). A III. lateráni zsinatot tévesen a III. Ince utáni időre helyezi (134). Egy versről azt állítja, hogy *disztichonokba, hősi versekbe csap át*, mintha a két versforma azonos lenne (212).

A filológiai gond hiánya különösen bántó néhány, a munkában idézett latin szöveg fordításánál. Ötlettelen, iskolásan szó szerinti megoldás a *Szent Erzsébet-himnuszban* egy sor visszaadása: *sancti regis specialis flos* – *szent királytól speciális virág* (208), vagy a szép *Szent Imre-himnuszban*:

*Ave flos nobilium
sacrae stirpis virgula
speculum sublimium
sanctitatis regula*

a vers harmadik sora: *fent állóknak tüköre*. Törheti a fejét az olvasó, kik azok a *fent állók*. A *sublimis* jelentése itt nyilván *előkelő* (211). A *numerationum ratio ... mysterium nobis ostendit* mondatban nyilvánvalóan nem a számok értelmezéséről van szó, hanem arányaikról (64). Vannak kiadósabb félrefordítások is. Egy oklevélrészletet így ad vissza: *Illő a királyi szent felséghez, hogy a tudás lakomáján táplált*

férfiakat bőkezű adományaival emelje fel. Hogy mivel országunk határai között ők tudásuk világos tanításaival kiirtván a vétkeket, plántálva a virtusokat, úgy mint a firmamentum ragyogása, miként örökkévaló csillagok fénylettek, képesek az igazságosságra oktatni sokakat (146). A fordításban érthetetlen okból új mondatként kezdett (*Hogy mivel*) okhatározói mellékmondat az eredetiben világosan célhatározói, egy közbevetett időhatározói alárendelt mondat, s hozzávetőleg így fordítható: *emelje fel, hogy – miközben az ország határai között tudományuk ragyogó bölcsességével a bűnöket gyomlálván és az erényeket plántálván az égbolt fényeként sugároznak – csillagokként örök időkre fennmaradván képesek legyenek sok embert az igazságosságra tanítani.*

*Azimusque panis fermentatur
Et peripsima, proh dolor, fit pulpa.*

Mezey László parafrázisa: *a kovásztalan kenyér ízét veszti és a moslék lesz kívánatos – a sorok jelentése viszont: a kovásztalan kenyérbe kovászt kevernek és a finom húsfalatból hulladék (ha úgy tetszik: moslék) lesz (214).* A legszebb azonban egy Szent Ferenc-himnusz magyarítása: *Erkölcsök díszé, a kisebbek vezére, Ferenc, jutalmadat veszed, benned, mint szőlőtőben, életre kel Krisztus, mindennek megváltója (207).* Érthetetlen, hogy Mezey Lászlóban nem ébredt fel a gyanú, hogy a himnusz költője, Tommaso da Capua nápolyi bíboros érsek ezt a blaszfémiával határos teológiai lehetetlenséget nem írhatta le. Krisztus, a világ megváltója, a második isteni személy hogyan támadhatott fel egy emberben? Szerencsére a latin szöveget is megtaláljuk a könyvben:

*Decus morum, dux Minorum,
Franciscus tenens praemium
In te vite datur vitae,
Christe Redemptor omnium.*

Ebből már világos, hogy a versszak nem Ferencet szólítja meg, hanem Krisztust; a fordításban némileg rejtélyes „kisebbek” a Ferenc alapította rend tagjai, a kisebb testvérek, vagy minoriták; a szőlőtő természetesen Krisztus (*János evangéliuma* 15, 1–5). Ily módon ekképpen lehet fordítani: *Az erkölcsök díszé, a minoriták vezére, Ferenc elnyervén jutalmát benned, a szőlőtőben életet (értsd: örök boldogságot) kap, Krisztus, mindenek megváltója.*

Mindennek ellenére és mindezzel együtt Mezey László új könyve fontos munka. Azzá teszi témája, azzá teszi gazdag anyaga. Aki ezután művelődésünk első négy évszázadával foglalkozni fog, az bizonyosan kezébe fogja venni, és sokat fog belőle tanulni – ha kritikával olvassa.